

УДК 821.161.2-31+929 Слпчук

ІРОНІЯ ЯК СТИЛЬОВИЙ КОМПОНЕНТ РОМАНУ ВАСИЛЯ СЛАПЧУКА “ДИКІ КВІТИ”

Мазнева Н.В., аспірант

ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Стаття розкриває деякі аспекти в дослідженні творчості відомого письменника сучасної української літератури, лауреата Шевченківської премії Василя Слпчука. У роботі здійснюється спроба з'ясувати мовностилістичні засоби вираження іронії в романі В. Слпчука “Дикі квіти”, установити її статус, визначити види та функції іронії в художньому тексті; проаналізувати специфіку іронії, а також розкрити зв'язок іронії з контекстом, з'ясувати роль інтертекстуальності у творенні асоціативної іронії. Виявлені у творі випадки актуалізації іронії проаналізовано та поділено на групи, залежно від того, якими засобами вона була виражена. Контрастна основа контекстуальних умов, здатних створювати другий план порівняно з першим, а також предметно-логічні, контекстуальні значення та наявність емоційно-оцінних компонентів дозволяють виокремити іронічно марковані одиниці тексту. Також проаналізовано контекстуальні умови вияву іронії в структурі роману Василя Слпчука “Дикі квіти”.

Ключові слова: іронія, постмодернізм, інтертекстуальність.

МАЗНЕВА Н. В. ИРОНИЯ КАК СТИЛЕВОЙ КОМПОНЕНТ РОМАНА “ДИКИЕ ЦВЕТЫ” В. СЛАПЧУКА / ГЗ “Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко”, Украина

Статья раскрывает некоторые аспекты в исследовании творчества известного писателя современной украинской литературы, лауреата Шевченковской премии Василя Слпчука. В работе предпринимается попытка выяснить стилистические средства выражения иронии в романе В. Слпчука “Дикие цветы”, установить ее статус, определить виды и функции иронии в художественном тексте; проанализировать специфику иронии, а также раскрыть связь иронии с контекстом, выяснить роль интертекстуальности в создании ассоциативной иронии. Выявленные в произведении случаи актуализации иронии проанализированы и разделены на группы, в зависимости от того, какими средствами она была выражена. Контрастная основа контекстуальных условий, способных создавать второй план по сравнению с первым, а также предметно-логические, контекстуальные значения и наличие эмоционально-оценочных компонентов позволяют выделить иронично маркированные единицы текста. Также проанализированы контекстуальные условия проявления иронии в структуре романа Василя Слпчука “Дикие цветы”.

Ключевые слова: ирония, постмодернизм, интертекстуальность.

MAZNEVA N. V. IRONY AS FORMAL COMPONENT OF VASYL SLAPCHUK'S NOVEL “WILD FLOWERS” / State establishment “Luhansk Taras Shevchenko National University”, Ukraine

The article reveals some aspects in the study of creativity of the famous writer of modern Ukrainian literature, laureate of the Shevchenko prize Vasily Slapchuk. In the work is an attempt to find out the linguistic stylistic means of expression of irony in the novel Vasily Slapchuk “Wild flowers”, set the status of irony, to determine the types and functions of irony in fiction; to analyze the specifics of irony, and reveal its connection with the context, clarify the role of intersexuality in creating the associative irony.

Found in the work of cases actualization of irony analysed and divided into groups, depending on how it is expressed. Accent basis of contextual conditions capable of creating a second plan in comparison with the first, as well as subject-logical, contextual values and the presence of emotional-evaluative components allow you to select ironically bulleted text units. Also analyzed the contextual conditions of the manifestations of irony in the structure of Vasily Slapchuk “Wild flowers”.

The ironic mismatch creates a specific evaluation modality of a subjective nature. Relations between participants of a communicative act, their attitude to the phenomena of reality by signs, built on the principle of a kind of verbal games function to create a certain semantic and stylistic peculiarities.

As ironic image provides ironic situation in which combines manifestation of the attitude of the author and the recipient to a represented, the researches connected with the senseless pragmatics of broadcasting as well as from the category of modality, in particular, the subjective-evaluative.

Ironic value and is a variant of contextually caused semantics which is generated by the communication between the components of the proposal parts of the complex statements and serves for creation of ironic flavor.

Key words: irony, postmodernism, intersexuality.

Іронічність є однією з головних рис сучасної літератури і, особливо, тих її зразків, які називають постмодерними. Тому поняття іронії все частіше перебуває в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних літературознавців і критиків, котрі досліджують найновіші пласти літературної творчості, намагаються окреслити феномен постмодернізму (І. Ільїн, Д. Затонський, З. Краснодембський, М. Липовецький, Б. Парамонов, Ж. Бодрійяр, У. Еко та ін.) або інтерпретувати тексти авторів, у яких знаходять риси постмодерності. Ширше – іронія мислиться чимось таким, що підважує традицію, відмежовує нове від застарілого, модерне від давнього і проголошується підґрунтям мистецтва взагалі або, принаймні, специфічних, зокрема літературних, форм його існування. Також іронію розглядають як інструментальний троп, що слугує для досягнення сатиричної мети (Я. Ельсберг, Є. Озмитель, А. Щербина та ін.), або стилетворчу рису текстів (І. Арнольд, М. Брандес, Д. Кузнець, В. Кухаренко, Ю. Скрєбньов, Л. Тимофєєв,

Л. Чернець), яка може бути реалізована на різних мовних рівнях – від одиничного висловлювання до конкретного тексту за умови обов'язкового контекстуального оточення.

З огляду на таку кількість різноманітних визначень і тлумачень, поняття іронії постає доволі розмитим – часто трапляється так, що дослідники, згадуючи про феномен постмодернізму, схильні зводити його до іронічного заперечення традиції або, навпаки, через одну лише наявність іронії в тексті називають його постмодерним, не намагаючись розібратися, який саме характер має авторська іронічність.

Передусім, іронія є риторичною фігурою, що може бути реалізована на різних рівнях – від одиничного висловлювання до окремого тексту в обов'язковому контекстуальному оточенні, тобто на найпростішому рівні, не доходячи більш ускладнених її форм, іронія мислиться не просто як суперечність, а як доволі жорстке заперечення, висміювання певних ідей та переконань, висловлене, але приховано, з більшим чи меншим ступенем ясності. Саме такий інваріант іронії трапляється в літературних текстах найчастіше [2, с. 84–85].

Вивчення лінгвістичної категорії іронії вимагає розгляду етимології цього терміна в контексті історичних та культурних умов. У вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях зафіксоване грецьке походження розглядуваного терміна (Н. Комлев, О. Тараненко, Д. Чавчанідзе та ін.). Багато вчених (О. Ахманова, Ю. Борев, Л. Тимофєєв, М. Скребньов, Л. Чернець та ін.) визнають факт запозичення грецького терміна “іронія”, вважаючи його об'єктом вивчення категорії естетики та категорії стилістики.

З іншого боку, доволі тонкою є та межа, що відділяє риторичне застосування іронії, котре перетворює її на троп і часто робить засобом конкретно спрямованої сатири, від непрагматичного довільного іронізування: Ростислав Семків наголошує, що можна, скажімо, полемізувати щодо характеру іронії в Сервантесовому „Дон-Кіхоті”, драмах Шекспіра, романах Дікенса, Г.-Г. Маркеса, Т. Манна, К. Воннегута, В. Набокова, І. Во, Ж. Амаду, У. Еко, проте, вочевидь, найближчим до істини щодо всіх перерахованих випадків буде твердження про своєрідне “перетікання” в них конкретної, сатирично забарвленої іронії в набагато ширшу парадигму іронічних висловлювань та світоглядних висновків [3, с. 6].

На думку відомого українського теоретика-літературознавця А. Ткаченка, іронія в широкому розумінні означає вид комічного в естетиці, що передбачає кпин чи нищівний скепсис, перевагу чи поблажливість, зумисне приховані, але визначальні для загальної тональності чи навіть пафосу твору та організації всієї його образної системи. Іронія у вужчому розумінні – лукава чи насмішкувата інакомовність, коли слово або вираз набувають в образному контексті значення, протилежного буквальному, або такого, що ставить його під сумнів чи заперечує. У цьому вужчому розумінні іронію відносять до тропів або до стилістичних фігур [5, с. 448].

Іронія є засобом, який втілює постмодерністську недовіру та скептицизм щодо модерністського принципу раціоналізму й логоцентризму, оскільки іронія, особливо у формах пародії та шаржування, передбачає застосування протилежного методу – методу алогічності чи парадоксу. Створюючи свій фрагментарний, децентрований, множинний і постійно мінливий за змістом дискурс, постмодернізм знаходить у феномені іронії відповідний художній засіб, спроможний за своєю специфікою заперечити можливість створення метанаративів та застосування універсальних стратегій модернізму.

Прагнення постмодерністської естетики надати Тексту статус однієї з головних категорій, у контексті якої розглядаються не тільки естетичні виміри, але й онтологічні (світ як текст), культурно-історичні (культура як текст, “готовий словник” чи книга), психологічні (свідомий і безсвідомий рівні як текст), також ґрунтується на виявленні комічного – постмодерністського скепсису.

Слід зауважити, що національні відмінності звичаїв, норм поведінки, лінгвістичних та паралінгвістичних засобів комунікації зумовлюють особливості вираження й сприймання комічного певним народом, – ці особливості є історично змінними і залежать від психологічних факторів. В українській культурі комічне також має мовно-національну специфіку, яка виявляється у двох аспектах: змалюванні дійсності крізь призму національного світосприйняття і у своєрідному мовному оформленні. Вказані аспекти тісно пов'язані між собою, оскільки життєвий матеріал, що лежить в основі комічного, позначається на особливостях форми його вираження.

З'ясування іронії як лінгвістичного явища вимагає розмежування двох її проявів: стилістичного прийому іронії й іронічного смислу як вияву суб'єктивно-авторської модальності. Іронію як стилістичний феномен зараховують до явищ вторинної номінації, що найповніше реалізуються в мові художньої літератури та в розмовному мовленні як спосіб вираження авторських інтенцій, до того ж інтенсивність емоційної насмішки може варіюватися від добродушної до в'їдливої.

Василь Слапчук – заслужений діяч мистецтв, лауреат Шевченківської та низки всеукраїнських і міжнародних премій – не потребує особливого представлення. За нього промовляє його унікальна творчість

(і поезія, і проза, і літературознавчі тексти), що давно вже є національним явищем. Почуття іронії – невід’ємна риса творчості письменника.

Мета статті – здійснити лінгвостилістичний аналіз мовних засобів іронії в романі Василя Слапчука “Дикі квіти”, розкрити зв’язок іронії з контекстом, з’ясувати роль інтертекстуальності у творенні асоціативної іронії.

На думку Н.Бернадської, “постмодерна тотальна іронічність, багатовимірنا інтертекстуальність, пунктирний внутрішній сюжет, монологічна нарративна практика, зміна ролі автора, поєднані з чіткою структурованістю, “виписаністю” персонажів, – такі жанрові маркери роману В. Слапчука, які зумовлені перекодуванням матриці класичного психологічного, сімейно-побутового роману (...) і її іронічним обігруванням за законами роману постмодерного [1, с. 17].

За законами створення постмодерного роману Василь Слапчук іронічно обігрує історію середньостатистичної української сім’ї. Присутність автора в романі драматизує твір, тим самим надаючи йому рис іронічності. По-перше, Василь Слапчук звертає увагу на абсурдність співіснування (саме співіснування) людей у шлюбі, які насправді є чужими одне для одного. Удавану самодостатність, егоїзм Лариси та Степана не долає навіть спільна дитина. Постійні суперечки, докори, намагання “зачепити”, вдарити “нижче поясу” відбуваються в присутності Автора – часом іронічного, часом дотепного. Лише він примушує подружню пару отямитися, схаменутися, адже “гра в життя – це ще не саме життя, особливо вона небезпечна, коли в коло гри дорослих потрапляє дитина” [1, с.15].

Здається, Василь Слапчук іронізує із самої постації Автора – яким чином останній може критикувати чи, взагалі, втручатися в долі конкретних людей: “На кухні щось грюкнуло. Я прислухався. Напевно, протяг кватирку торсає або горобець залетів. А може, автор похмеляється? Дивно, що я лише тепер згадав про цього типа /.../ ні особливої довіри, ні, тим паче, приязні він у мене не викликає. Мало того, що він був свідком моєї ганьби, і вже цим мені неприємний, він же ж неодмінно у тисьмовій формі настукає Ларисці та виставить мене на глум ще перед сотнею-другою читачів. А при нагоді й гонорар за це злупить [4, с.10].

Підкреслено іронічно змальовує Василь Слапчук образи бабусі й дідуся Вовчика. Так, Ніна Федотівна у творі – “студобекер”, “кіборг-баба”, “кіношний космічний монстр”, а дід нагадує негра. Письменник акцентував увагу на безконтрольності виховання Степановича, на відсутності добра, чуйності, любові у цій родині. Самотність дитини, мрії про дружні, довірливі стосунки батька й матері як проблема виходить за межу цього твору, а відчутна алюзія на атмосферу автобіографічної кіноповісті О. Довженка “Зачарована Десна” робить його інтертекстуальним.

Для вираження ситуативної іронії Василь Слапчук у романі “Дикі квіти” використовує різноманітні мовностилістичні засоби. Так, письменник застосовує декілька типів іронічних порівнянь: по-перше, коли внаслідок реалізації суперечності між реальними якостями денотата і його авторською характеристикою, коли обраний для порівняння об’єкт містить для автора конотації: “(Думка) Як спалах блискавки, наче вибух на бензоколонці” [4, с.4]; “Дзвінок розпанахав тишу: високий і різкий, наче голос істерички” [4, с.12].

По-друге, яскравими є несподівані авторські асоціації, коли порівнюються об’єкти віддалених предметно-смыслових сфер: “Голім, наче білий пінгвін, клигаю до вже знайомої мені ванної” [4, с.10]; “Біля підїзду в тіні липи мужики “забивали козла” – щоденне жертвоприношення. За гріхи народу, за гріхи політиків, за власні гріхи (аякже!)” [4, с.14]; “На площадку я вивалився, наче хек із холодильника” [4, с.16].

Проза письменника характеризується активним залученням жаргонної та просторічної лексики: *кишки вимотують, дістають, відмазати, зі страху обпіялись, гарна дупця, задниця, дуна, угехаю, капець, морда*; серед жаргонізмів значний прошарок складають лексеми на позначення іронічної характеристики особи: *виродок, вилуток, шизик, гад, лайнюк, кореш, лох, скурвий син, стерво, бовдур, скотина, йолоп*.

Іронія при антифразисі інтенсифікується за допомогою такого засобу, як застосування зменшено-пестливих суфіксів: “Дружинонька обов’язково допінг-контроль влаштує” [4, с.10]; “Не хочу бачити цих тіточок у своєму домі, хочу, щоб на підвіконнях стояли вазони з квітами. /.../ Хочу маленького раю. Натомість маю пекло кухні з безсоромними бабиськами” [4, с.25].

Використання метафор є також продуктивним у створенні іронічного смислу: “Давай домовимося, що доктору Фрейд у нашій спальні під ліжком нема місця, у гробу б він перевернувся з усією своєю підсвідомістю, – я не втримався, щоб не копнути ошкірений череп батька психоаналізу” [4, с.24]; “Голос абсолютно безбарвний, непроглядна темрява відфільтровує інтонацію, стирає почуття й емоції, що завжди заплідають слово” [5, с.4]; “На відміну від мене, Лариса мала досить часу, щоб виліпити на своїй вродливій мордочці вираз, який би відповідав усій непривабливості обставин нашої сьогочасної зустрічі” [4, с.16]; “Я відсторонив дружину, майже відитовхнув. Хотілося б мені бодай ще раз побачити її отаку. Таке лице для мене вона приміряла вперше” [4, с.16].

Василь Слапчук використовує стилістично марковану лексику, оскільки вона дає змогу створювати оказіональні зіткнення лексем, які завдяки ефекту невинного сподівання, порушенню власної норми тексту продукують яскравий емоційно-експресивний ефект. Серед таких лексем автор активно застосовує різні терміни та професіоналізми, наприклад: “Мені здається, що саме з метою ревізії вона й навідується до нас” [4, с. 22]; “Здавалося б, тема вичерпана, однак моя дружина зайняла позицію, що давала всі підстави, аби її кваліфікувати як активний глухий захист /.../ [4, с. 23].

Серед лексико-стилістичних прийомів у тексті роману Василя Слапчука трапляються традиційні – вживання лексем, що мають узуальну іронічну конотацію: “Не судилося мені стати для жінки божком. Не тільки золотого тільця з мене не вийшло, за дерев’яного боввана ніяка мене не має” [4, с. 5].

Деякі синтактичні конструкції також служать для виділення, інтенсифікації іронічного смислу. У романі „Дикі квіти” продуктивним є частотне використання риторичних запитань, які мають потенційну здатність підсилувати емоційно-експресивне вираження думки:

“Чому я, ранимий та ніжний, повинен це терпіти?” [4, с. 25]; “І це, питання мене мучить: звідки у письменників задоволення від письма?” [4, с. 22].

Вставні та вставлені конструкції також часто застосовує Василь Слапчук для вираження іронії – вони не створюють іронію, а підсилюють уже наявну: “Напоптовуючи себе відносно чистим (у під’їздах наших будинків фіалками не пахне) повітрям /.../” [4, с. 16]. Або:

“Лариса пирскає сміхом, давиться реготом:

- Світка відповідає тобі взаємністю, – аж сльози на очі набігли. – Якось вона казала, що якби ти був її чоловіком, вона у свій статевий орган вставила б зуби.

- Дуже потішно...

Достіть мені було лише уявити цей капкан (зразок жіночої підступності) – як у паху заболіло. На щастя, цей біль був фантомний” [4, с. 26–27].

Багатьом текстам письменника властива неоднорідність мовного стилю, що виражається в змішуванні високого і низького, розмовно-побутового та офіційно-ділового стилів, за рахунок чого нерідко твориться комічний ефект. Роман Василя Слапчука “Дикі квіти” дуже багатий на іронію, яка має велику зображальну силу, влучність і глибину образності. Іронія надає цьому твору естетичної краси та природності мовлення, яскравості замальовок і допомагає передати настрої усього твору. На іронію автора опосередковано також вказує використання в мовленні героїв слів типу “іронічно”, “зіронізувати”.

Іронія – повноправна форма комічного, поряд із гумором і сатирою, яка полягає у відображенні певного прихованого значення, що існує в мові чи в мовній ситуації твору. Засоби лексичного рівня, застосовані Василем Слапчуком у романі, продуктивні, передусім, в актуалізації ситуативної іронії і виявляються переважно в окремих лексемах і атрибутивних словосполученнях. Вставні конструкції, виступаючи в художньому творі на перший план, інколи змінюють семантику висловлювання, надають йому суб’єктивно-оцінної модальності, створюють іронічний ефект. Також автор роману “Дикі квіти” часто вдається до застосування риторичних запитань.

Образні індивідуально-авторські порівняння і метафори є конструктивним засобом іронії. Їм властива оказіональність, незвичність у зіставленні предметів чи явищ. Чим більша невідповідність між об’єктами, що зіставляються, тим більша їх полярність у семантичному і стилістичному планах, тим більший потенціал порівняння й метафори в реалізації комічного ефекту. Якщо об’єкти зіставлення взаємовиключають один одного, порівняння і метафори можуть актуалізувати іронію, відповідному декодуванню якої сприяє макро- і мегаконтекст. Різноманітні засоби реалізації іронії, безперечно, становлять подальший науковий інтерес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернадська Н. Жанровий код як поле експерименту в постмодерністському романі / Н. І. Бернадська // Вісник Одеського національного університету. – 2008. – Т. 13. – Вип. 7. – С.11–18.
2. Естетика : Підручник для студ. гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : Вища школа, 2005. – 431 с.
3. Семків Р. Постмодернізм та іронія (типологізація нетипового) / Ростислав Семків // Слово і час. – 2000. – № 6. – С. 6-12.
4. Слапчук В. Крихти хліба у бороді Конфуція (фрагмент роману) / Василь Слапчук // Кур’єр Кривбасу. – 2004. – №173. – С.3–58.
5. Ткаченко А. Мистецтво слова (вступ до літературознавства) / А. О. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1994. – 566 с.